

Kraftutbygging

Anleggstid

I okkupasjonstida hadde Trondheim e-verk (TEV) kommet i gang med å regulere de store sjøene i Tydal, og straks krigen var slutt, gikk TEV i gang med å bygge ut videre etter de gamle planene fra 1917. Etter oppdemminga av Essandsjøen og Stugusjøen var neste trinn å demme opp Nea ved grensa for å lage et nytt vassmagasin.

Sylsjøreguleringa

Ifølge den første planen skulle en demme opp hele myrlandskapet fra grensa og innover mot Helagsfjell. Det skulle bygges en dam på norsk side og dannes en kjempesjø som romma 240 mill. kubikkmeter vatn. I mellomkrigstida ble det gjort visse forberedende arbeider og bygd en bolig og ei brakke ved det planlagte damstedet. Krigen satte bom for vidare samarbeid om kraftutbygging mellom nabolanda, men etterpå var TEV sikre på at prosjektet ville gå i orden. Allerede i 1946, to år før konsesjon ble gitt, begynte e-verket å bygge veg innover fjellet fra Stugudal til grensa.

Vegarbeid

Kommunestyret godkjente arbeidet under forutsetning av at tydalingene skulle være «fortrinnsberettiget til arbeide på samme vilkår som øvrige arbeidere». Noe bindende løfte om dette ble aldri gitt, men vegarbeidet og senere dambygginga sysselsatte mange tydalinger. Arbeidet krevde også stort mannskap, for nesten alt foregikk med handmakt. Spade, hakke og trillebår var de viktigste redskapene. Grusen ble tatt fra forskjellige steder langs vegen. Men all støpesand til dammen måtte tas fra grustaket ved Stugusjøen. Det ble handleset med spade på biler og kjørt oppover. «Vi var fem mann og fem biler», forteller Magne Unsgård som husker dette arbeidet godt. Det var travelt om morgenen når alle bilene kom og skulle ha lass. Da gikk det i ett kjørløp, og det var om å gjøre for sjåførene å få mange turer. For de hadde akkord for kubikken. Det samme hadde lesserne, og de tjente bra etter datidas betaling. 10.000 kubikkmeter sand gikk med, mener Magne Unsgård, og hver bil tok med omtrent 2,5 kubikk pr. lass. I tillegg til

tydalingene ble det også behov for å ta inn arbeidere utenfra bygda. De fleste av dem kom fra Selbu. Selbyggene hadde først kokkelag på Væktarstua. Siden fikk e-verket satt opp ei brakke på Stuguvollmoen. Der kunne også arbeiderne møte opp og få lønna utbetalt kontant. For stugudalingene var det en stor fordel at de kunne få bo heime og slippe brakkelivet.

Dambygging

Vegarbeidere på Sylsjøvegen.
Ingvald Uglem, Birger Heggvold,
John Øverbø og Emil Mebust.
Arbeidet starta i 1946.

Konsesjon for regulering av Sylsjøen ble gitt av de svenske og norske regjeringene i 1948. Planene fra 1917 var nå redusert til en mindre sjø og damstedet var flytta et par kilometer inn på svensk side. TEV flytta derfor de boligene de hadde bygd på det opprinnelig tenkte damstedet i Nedalen. Brakka ble brukt til administrasjonsbolig ved Sylsjøen. I tillegg ble det satt opp et par store mannskapsbrakker. TEV frakta oppover et bensindrevet strømaggregat som skaffa lys og varme i boligene. Aggregatet måtte kjøres siste stykket til damstedet med hest på vinterføre, husker Magne Unsgård. I 1948-49 ble det også bygd et provisorisk kraftanlegg i Nea for å gi den nødvendige anleggstrøm. Hovedarbeidet med dammen måtte gjøres i sommerhalvåret. Det ble satt bort til Trondhjems Eementstøperi, som brukte ea. to og et halvt år på å få den ferdig. Hver sommer gikk en strøm av lastebiler oppover dalen med sement fra Hommelvik. Grus og sand ble som nevnt tatt fra Stugudal. Noe arbeid kunne også

foregå om vinteren, bl.a. utsprenning av en omløpstunnel for å lede vatnet forbi der dammen skulle stå. Proviant måtte da kjøres oppover med hest og slede, og arbeiderne fra Tydal brukte naturligvis skiene når de drog heim om helgene. Det ble mange strie turer attåt arbeidet, og det hendte at både folk og hester ble værfaste. En gang de skulle starte opp fra Stugudal etter nyåret, måtte de gi opp undervegs, husker Magne Unsgård. De var tilsammen elleve arbeidskarer, to kokker og to hester til å dra proviant og utstyr. Men ved Gjetbekken måtte de gi opp. Det sto ei arbeidsbrakke der, og de overnatta på kjøkkengolvet alle ihop, forteller Magne. Hestene tok de inn på salen, for det var for kaldt å ha dem ute. Dagen etter var været likedan, og da snudde de og for heim igjen. Margit Unsgård husker at mannen kom heim med ei selbustrømpe rundt hodet den dagen for å berge seg for kulden og vinden. Enda lengre heimturer ble det for arbeiderne som bodde i de andre grendene. Lars Berggård kan huske mange seige turer fra Sylsjøen gjennom Skardøra og Stugudal og heim til Berggård. Og disse turene om vinteren foregikk ofte i mørket etter endt arbeidsdag. Men hva er vel slike strekninger for en som også kan fortelle om skiturer til Ljungdalen, 3,5 mil fra riksgrensa, for å handle klær, kaffe, sukker og snus og andre mangelvarer etter krigen?

Da Sylsjøarbeiderne ble matlause

Arbeiderne ved Sylsjødammen ble værfaste en gang, husker Birger Lian. Et overraskende snøvær om høsten (trulig i 1948) raste i fjorten dager og gjorde det umulig å frakte oppover proviant fra bygda med hest. På den tida arbeidde to lag der, ett med selbygger og ett besto av tydalingene. Det var tolv mann til sammen og to kokker. Karene hadde hatt det bra på alle vis og ble så fine på det at de ikke ville ete skalkene av brødet. Så de ble skåret bort og foreløpig kasta opp i en balje. Men så kom uværet, og de gikk ordentlig mattom. Da begynte de å skule mot baljen med brødsalker. Kokkene mente de kunne koke grøt av skalkene, og slik gikk de ned. Men uværet varte lenger enn skalkene rakk, og en dag gikk tydalingene på jakt. En same hadde kommet nordfra med en tam reinsflokk, og de skjøt nå to reiner, visstnok med haglegevær. Dyra ble partert i snøen, kjøttet tok de med og resten grov de ned. Men tydalingene ville nødig snakke høgt om bedriften, og fortalte selbyggelaget at de hadde kjøpt ei kvige i Nedalen. Ja, det var jo greitt, kviga ble fortært, og alle syntes det var framifrå kjøtt. Da uværet ga seg, kom imidlertid restene av reinsdyra for dagen. Det ikke sol og regn fikk fram, sørga reven for. Tydalingene måtte da innrømme at det var reinskjøtt de hadde

bydd på. Ja, det hadde vi skjønt straks, sa en selbygg, for vi fant hagl i kjøttet.

Erstatninger og avgifter

I Tydal var det stort sett bare glede over utbygginga. De ulempene det var snakk om, var at det kunne bli mer utrygt å ferdes over Nea om vinteren når vassføringa ble regulert, og at reguleringa ville gå ut over fisket. Men noe krav om tiltak ble ikke imøtekommet. For Selbus vedkommende trudde en at reguleringa ville minske faren for vårflom og oversvømmelser. Tydalingene ble derfor skuffa over at avgiftene ble fordelt med 55 prosent til Selbu og 45 prosent til Tydal. Det var «urettferdig overfor Tydal», uttalte kommunestyret, som hadde et berettiga håp om at kommunen iallfall skulle få 65 prosent, slik som for reguleringa av Essand- og Stugusjøen.

Starten på damanlegget i 1950 - 51 som skulle skape en ny, kunstig innsjø, Sylsjøen.

Hele reguleringsavgifta som skulle fordeles for Sylsjøutbygginga, kom på 23.000 kroner årlig. For Tydal var det kanskje viktigere at TEV ble pålagt ansvar for de økte utgiftene til vegstellet. Dessuten ga TEV store lån og tilskott til vegomlegginger, for hovedvegen til Tydal var ikke berekna for den økte anleggstrafikken som nå kom. I vårløsninga f.eks. var vegen knapt framkommelig for andre kjøretøyer enn traktorer. Anleggsvirksomheten betydde at kommunen fikk en raskere vegutbygging enn det ellers ville ha blitt. Det var Sylsjøreguleringa som framskynda at det ble bygd ny hovedveg på sørsida av Nea mellom Flora og Gresli. Ved Sylsjøutbygginga ble også ulempene for reindrifta berørt. Det var neppe tvil om at trafikk og anleggsvirksomhet midt i beitedistriktet ville forstyrre reinen. Ved Sylsjøreguleringa frykta samene at vinterflyttingene ville bli hindra om Nea frøs senere til eller isen ble usikker. Men

i vilkåra kom det bare med et krav til utbyggerne at de skulle sørge for å bygge og vedlikeholde et reinstengsel mellom Skardørsfjella og Storsola. Reingjerdet på i alt 15 km ble fullført i 1952–53.

Utbygging og krafteksport

De store vassressursene i Neavassdraget var mer enn Trondheim by kunne utnytte i overskuelig framtid. Ei rasjonell utbygging med sikte på framtidens behov kosta også mer enn kommunen kunne make. Fylket ville gjerne være med, men Sør-Trøndelag Kraftselskap var ingen fristende partner for TEV. Kraftselskapet hadde verken fallrettigheter eller kraftstasjoner i området og var også beskjedent bemannet. Trondheim hadde fallrettighetene i Tydal og ville nødig slippe fylket til der. Bypolitikerne og ledelsen i TEV begynte derfor å drøfte mulighetene for eksport av kraft til Sverige mot å få lån til utbygginga av Nea. I 1952 ble det oppnådd enighet om strømleveranse mellom TEV og Aktiebolaget Svarthålsforsen, som var et datterselskap til Stoekholm elektrisitetsverk. TEV planla på denne tida to kraftverk (Sellifoss og Kistafoss), pluss et senere utjamningsanlegg. Ved å demme opp nedre ende av Vessingsfloene og regulere Sellisjøen, skulle en skaffe magasin til disse kraftverkene. Norges Vassdrags- og Elektrisitetsvesen ville ikke tilrå eksportavtalen før disse reguleringssakene var fremma. TEV søkte da om å få regulere Vessingsjø og Sellisjø i 1953, og fikk regjeringas godkjennelse året etter. Tydal kommunestyre hadde ingen alvorlige innvendinger mot disse reguleringene heller. Bygging av kraftverk i bygda ville bety både full sysselsetting i flere år framover og framtidige, faste inntekter til kommunen. Men kommunepolitikerne hadde nå fått mer erfaring i å behandle kraftutbyggingssaker og stilte større krav enn før. Dessuten hadde en begynt å merke isproblemer som følge av reguleringene. Kommunestyret krevde derfor høgere avgifter og gratis konsesjonskraft. Grunnlaget for det siste fant det i Lov om vassdragsreguleringer, som påla utbyggerne å levere konsesjonskraft for en rimelig pris til berørte kommuner. Den største motstanden fikk TEV imidlertid ikke fra utbyggingskommunen Tydal, men fra fylkes- og rikspolitikere, som gikk sterkt imot krafteksport til Sverige. En annen strid foregikk internt i TEV om valg av utbyggingsalternativer.

Politisk strid om krafteksport

Både i Fylkestinget og i Norges Vassdrags og Elektrisitetsvesen (NVE) var det

flertall mot krafteksport. Motstanderne var særlig skeptiske til avtalepunktet om å binde seg til kraftleveranser i 30 år framover. Elektrisitetsutbygginga skulle hjelpe norsk industri og næringsliv og ikke svenskene, var holdninga. Tilhengerne mente at svenske lån, som var forutsetninga for krafteksport, ville føre til raskere utbygging og vekst i Norge. Det var hovedsaklig arbeiderpartipolitikerne som gikk med på krafteksport, og de borgerlige partiene som var skeptikerne og motstanderne. Arbeiderpartiregjeringa fant heller ikke avtalen som Trondheim kommune og e-verk hadde forhandlet seg fram til, god nok. Først da det lyktes gjennom videre forhandlinger med svenskene å halvere kontrakttida til femten år, og i tillegg oppnå visse prisforbedringer, gikk regjeringa inn for prosjektet. Det endelige slaget om Neautbygginga kom til å stå i Stortinget i 1955, og uenigheten gjaldt spørsmålet om krafteksport til Sverige. Ingen satte noe spørsmålstegn ved utbygginga av Nea. Men de borgerlige partiene ville undersøke muligheter for en norsk finansiering og utbygge Neavassdraget i samkjøring med Aura. Arbeiderpartiet mente derimot en måtte låne i utlandet for å få en så rask utbygging som ønskelig. Partiet hadde flertall i Stortinget og fikk det som det ville. Resultatet ble også i samsvar med det flertallet i Tydal ønska seg; kontinuitet i kraftutbygginga, arbeid for alle og penger i kommunekassa. At Johan Daniel Lyng senere skrev i Selbyggen at tydalingene var molboer som solgte det beste de hadde for svensk gull, ble ikke verdiget en kommentar i avisa.

Sjefsingeniør Tormod Moxness var byggeleder for kraftutbygginga i Tydal.

Han var også kommunens konsulent da det gjaldt å bygge kommunalt kraftverk ved Kistafossen.

Uenighet om alternativer

Før den endelige avtalen om krafteksport kom i stand, hadde TEV gjort visse endringer i utbyggingsplanene. Det var lagt fram fem forskjellige utbyggingsalternativer. Ett forslag — og det opprinnelige fra TEV — forutsatte neddemming av Løvøyområdet, men det gikk iallfall tydalspolitikerne imot. Dette ble også fort oppgitt. Det fikk den da pensjonerte overingeniør Erik N. Henmo til å skrive en lang utredning til Vassdragsvesenet (NVE), der han argumenterte med at hans egen plan fra 1917 fremdeles var det beste alternativet. Andre løsninger var «lemlestelse av norsk vannkraft», som han kalte skrivet sitt. Han beklaga at fagfolka ikke var hørt av de «handlekraftige aktører» fra TEV og appellerte til Vassdragsvesenet som «med autoritet kan rettlege Trondheims aktører om rasjonell utnyttelse av Tydalsfallene». Men i TEV hørte en ikke på pensjonerte fagfolk. En havna til slutt på løsinga å bygge ett kraftverk ovafor Kirkvoll, Nea kraftverk. Kraftverket skulle få tre aggregater med en produksjonskapasitet på 600 mill. kWh. Halvparten skulle gå til Sverige. Løsninga med ett kraftverk i stedet for to, som opprinnelig planlagt, gjorde at Sellisjøen ble overflødig som magasin.

Neautbygginga

Nå ble det enda travlere anleggsvirksomhet i Tydal enn tidligere. «Det gikk en slags aksellerasjonsfeber i hele vassdraget», skrev planlegger og overingeniør Tormod Moxness. Flere store entreprenørfirmaer fikk oppdrag i Tydal, og tydalingene fikk arbeid nok. Det ble økt innflytting av menn til Tydal, og tilsvarende underskudd av kvinner. Deltidsjordbrukerne ble sikra attåarbeid og slutta definitivt med slått og setring i utmarka. Det ble færre som fikk jordbruket som hovednæring, men flere fikk penger til å kjøpe traktorer, mjølkemaskiner, kunstgjødsel og kraftfôr. Det passa bra at det nå kom i stand mjølkeleveranser til meieriet i Selbu, så slapp en arbeidet med smørtillaginga. Mange av forandringene ville nok ha kommet uten kraftutbygging, men den aksellerasjonen

Moxness snakka om, grep alle næringer og hele samfunnslivet. Den største synlige forandringa i landskapet var at Vessingfloene ble demma opp, og dammen skapte en ny, kunstig sjø, Vessingsjøen. Første arbeidet var å bygge veg fram til damstedet i 1955—56. Her ble det satt opp ei brakke for 48 mann, og ei liknende brakke ble plassert på Livollen lenger ned. Sjølve dammen sto ferdig i 1959. Under jorda foregikk en rekke tunnelarbeider. Det måtte sprenges ut hall for aggregat og transformatorer og atkomstunnel til denne. Kraftverkstasjonen ble lagt 1.200 meter inne i fjellet med inngang ved Kirkvoll. Tilløpstunnelen for vatnet gikk ut fra inntaksmagasinet Vessingsjøen. Avløpstunnelen fra kraftverket endte i Nea ved Kistafossen. Og det skulle lages trykksjakter på flere hundre meter. I alt ble det mange kilometer tunneler å sprengre ut. Det var derfor ikke til å unngå at det ble mange synlige, store og skjemmende steintipper i landskapet.

Provisorisk anleggskraftverk

Anleggsarbeidene krevde store mengder elektrisk kraft, mye mer enn det som kunne leies fra det kommunale kraftverket ved Kistafossen. Men en hadde forutsett behovet da en bygde dette og gitt plass til et ekstra aggregat. TEV utvida nå maskinhuset med et tilbygg av tre og installerte et brukt aggregat på 300 kVA. Krafta fra dette ble særlig brukt til inndrifta av avløpstunnelen ved Kistafossen. For å skaffe kraft til de andre arbeidsstedene bygde TEV et provisorisk kraftverk ved Storfossen i Nea. Her måtte en også bygge noen kilometer veg først, og en enkel overløpsdam i elva. Aggregat til kraftverket ble innkjøpt fra et nedlagt kraftverk i Vinstra, og hele anlegget var klart til drift fra våren 1956. Kraftverket ble forøvrig samkjørt med Tydal kommunale kraftverk ved en transformatoriosk ved Kirkvoll. Kommunen fik kanskje størst fordel av den samkjøringa, for Kistafossen kraftverk viste seg snart å være for lite til bygdas behov.

Boligbygging

Utbygginga av Nea kraftverk førte også med seg andre byggevirksomheter. Folk måtte f.eks. ha et sted å bo. Arbeiderne fikk nøye seg med provisoriske brakker på arbeidsstedet, og brakkene ble flytta etter behov. Men de mange funksjonærene, lederne i entreprenørfirmaene og prominente besøk fra svenske långivere måtte ha noe bedre. TEV bygde derfor et eget boligkompleks ved Kirkvoll, Neatun, som skulle fungere som hotell, representasjonsbolig og ellers

være bolig for administrasjonen. I tillegg ble det reist elleve boliger for driftspersonell i samme området. Margit Unsgård var vertinne på Neatun de første åra. Olga Reitan overtok så noen år fra 1960. Det var greitt å være kokke der, husker Margit. Det var aldri spørsmål om hva ting kosta, men bare å bestille det som trengtes. Gjestene hadde ofte erfaring fra anleggsarbeid og var greie og enkle å ha med å gjøre. Men arbeidstida var variabel, slik som også belegget på Neatun ble det. Margit hadde to faste tauser til hjelp og leide ekstrahjelp når det var selskapeligheter eller ekstra stort besøk. I arbeidsbrakkene var det naturligvis kvinnelige kokker. Slik skapte anleggstida også sysselsetting for noen kvinner. På sjølve anlegga var det ellers bare menn som arbeidde.

Reitanvegen bygges

Med den standarden hovedvegen gjennom dalføret hadde, var det umulig å få frakta oppover de største maskinene til kraftverket. En forsterkning av vegen Hell — Tydal ville imidlertid koste 2,5 millioner ifølge et kostnadsoverslag fra e-verket i 1954. Det inkluderte omlegginger i de bratte bakkene ved Brekka og Fossbakkene, og nye bruer over Væla og Løvdølja. TEV hadde liten tru på å få de offentlige myndighetene med på en rask utbedring av vegen, og tok fram en tidligere plan om veg mellom Reitan og Tydal. Denne vegforbindelsen hadde vært et gammelt ønske i Tydal, men i femtiåra ville kommunestyret heller at e-verket skulle investere penger i den offentlige vegen. I motsetning til Reitanvegen ville jo den være helårsveg. «Vi har hele tiden trodd og håpet at vegen gjennom Nedalføret var det eneste vegprosjekt som i det hele tatt kunne komme på tale,» sa ordfører Unsgård i et intervju med Watt'n i begynnelsen av 1956. «Jeg tør si at hvis det blir valgt et annet vegprosjekt, så er det til stor skuffelse for oss tydalinger.» Samme året satte TEV likevel i gang bygging av Reitanvegen. Et moment var vel at fraktavstandene sørfra ble kortere. Men det som telte mest var at det ble for dyrt og sent å vente på utbedring av hovedvegen og bygging av nye bruer. Største frakt var visstnok en transformator på 72 tonn. Den ble frakta på vogner med til sammen 32 hjul. Reitanvegen holdt, men ved Løvøya holdt det på å gå galt. Noen av hjula gled utafør vegbanen, og det hele holdt på å brikke. I så fall var det bare å kjøre hele trafoen tilbake til Oslo som skrap, ble det sagt. Sjølvste sjefen for E-verket kom og så på hva som kunne gjøres. Det lyktes heldigvis å få hjula innpå vegen igjen, slik at transformatoren kom på plass.

Nea Kraftverk

Kraftverket inne i fjellet ble bygd for tre aggregater, pluss at det ble gitt plass til et fjerde for å utnytte vassføringa i Tya og Løddølja. 26. sept. 1960 ble Nea kraftverk offisielt åpna. To aggregater var på plass og kunne startes den dagen. Kraftverket var reist delvis med svenske lånemidler. Sluttrekninga ved utgangen av 1961 lød på vel 127 mill. kroner. Sverige skulle ha omtrent halvparten av kraftmengda. Åpninga var derfor en begivenhet for det norsk-svenske samarbeidet, og statsministrene i begge landa var til stede. Flere andre prominente gjester var også med, og så mye fint folk har vel aldri ellers vært i Tydal samtidig — iallfall ikke til lunsj på Neatun. Det tredje aggregatet i Nea Kraftverk kom på plass kort tid etter åpninga. Senere kom et fjerde og siste aggregat, men det krevde større vassmagasiner. TEV hadde allerede konsesjon for å regulere Sellisjøen, og høsten 1962 starta en med å overføre Tya til dette bassenget. Vatnet fra elva ble leda i en tre kilometer lang tunnel fra et inntak ved Håen til Sellisjøen. Fallhøgda var 29 meter, og en la samtidig til rette for at det kunne bygges et lite kraftverk som kunne utnytte dette vassfallet.

Fra åpninga av Nea kraftverk i 1960. Statsminister Erlander, overingeniør Einum, statsminister Gerhardsen og overingeniør Schulerud starter maskinene.

4 aggregater på plass i Nea kraftverk.

Utvida regulering av Stugusjøen

Neste trinn i utbygginga ble nå å øke magasinvolumet i Stugusjøen for å sikre vassføringa fra Tya. Skulle en imidlertid demme opp sjøen mer enn før for å sikre vasskraft til vinterbruk, ville mye jordbruksland omkring sjøen gå tapt. Dette alternativet møtte på sterk motstand. Men siden Stugusjøen er ganske djup, kunne en oppnå samme magasinnytte ved å tillate større uttapping. TEV søkte derfor i 1962 om tillatelse til å senke sjøen ytterligere sju meter (senere utvida til ni meter). Dette kunne gjøres ved å grave en 1.200 meter lang tappetunnel. Denne reguleringa var heller ikke uten skadevirkninger. En sterk nedtapping ville tørrlegge gyte plassene og ødelegge fisket. Om våren og forsommeren ville en få lange, skjemmende strender. Begge deler kunne for alltid skade Stugudals muligheter som turistområde. Grendefolket var også redd for at ferdselen på sjøen om vinteren ville bli utrygg eller helt umuliggjort. Mange frykta dessuten utrasing ved sjøen. Kommunestyret frarådde derfor konsesjon til å begynne med, og pekte på at det var bedre å demme opp Mosjøen og Grønsjøen for å oppnå samme magasinforhold. Ved nærmere synfaring ble det imidlertid klart at dette ikke var et realistisk alternativ. TEV måtte nå til å forhandle med kommunen. Et tilbud ble satt fram og godtatt av kommunestyret i slutten av 1962. Det gikk ut på at erstatningene skulle vurderes ut fra sjøens gamle naturlige tilstand, grenda skulle få et næringsfond på fem tusen kroner og en skogsbilveg på sørsida av sjøen. Men enkelte grunneiere satte seg fortsatt imot reguleringa. En av dem, Johan Daniel Lyng, var særlig opptatt av fisket i sjøen. Han hevda at han hadde fiska 2—3.000 kg årlig i sjøen før reguleringene. Nå greide han bare tiendeparten av dette, men hadde aldri fått noen erstatning for tapt fiske. Erstatningene var

«mikroskopiske», hevda Lyng. Og «nakne sand og stensletter» ville ødelegge naturopplevelsen. «Hvor skjønt her kunne ha vært med virkefelt for dristige tiltak. Hvis bare ikke natursvin av nogen kilowattvandaler hadde fått herje som de ville», mente Lyng. Et par gardbrukere kom også en gang i kraftig dispuTT med utbyggingssjef Moxness. En av dem, Lars Stugudal, endte da samtalen med å si: «Hadde e gjort så my gale som deg Moxness, så hadde e gått åt skogen og hengt meg tvert». Kritikken greide likevel ikke å stoppe planene. Myndighetene fant at de samfunnsmessige fordelene var større enn ulempene. Et hovedvilkår for å gi konsesjon var dermed oppfylt, og Stugusjø-reguleringa ble vedtatt i Stortinget i 1965. TEV fikk vatn til Tya-aggregatet, og innbyggerne fikk sine erstatninger fastsatt ved skjønn. Tappetunnelen ble bygd umiddelbart etter at konsesjonen var gitt, og TEV erstatta den gamle tredammen med en støpt betongdam. Den fikk nå en kjørebri på toppen, slik at bøndene og skogeierne kunne nå hovedvegen fra den skogsbilvegen de fikk på sørsida av sjøen.

Bjørnenbassenget

Etter en del diskusjon gikk TEV til bygging av Hegsetfoss kraftverk mellom Flora og Rolset i Selbu i 1959. Inntaksbassenget ble lagt delvis innafor Tydals grenser ved å demme opp Nea ved Kubjørga. Men kraftstasjonen ble plassert 10 km lenger ned. Det var derfor nødvendig med en lang tilløpstunnel i forhold til fallhøgda, og krafta ville bli 50 prosent dyrere enn Nea-krafta. Prosjektet sparte imidlertid TEV for framtidige erstatningskrav, fordi reguleringa tok bort de verste ulempene med isgang i Nea, noe som enkelte ganger sperra hovedvegen gjennom dalføret. Bjørnenbassenget (eller Hegsetdammen som det også ble kalt) demte ned mye skogbotn med til dels fin granskog og ødela også gamle velteplasser for tømmer. Kommunen fikk engangserstatning for tapet. Det var ingen lokal motstand mot utbygginga, men mer økonomiske betenkeligheter i ledelsen av TEV. Betenkelighetene forsvant da en fikk lån i Sverige mot foreløpig å eksportere krafta. Svenskene betalte for den dyre krafta, og når verket var nedbetalt etter 15–20 år, hadde byggherren full råderett over anlegga og strømproduksjonen. Dammen i Bjørnenbassenget viste seg å bh teknisk krevende å bygge. En måtte ned til 18 meter under elveleiet før en fant fast fjell for damfoten. Arbeidet var også vanskelig og utsatt for ras når det var mye nedbør og flom. Men entreprenøren lyktes uten større uhell og bygde en slank og 52 meter høg hvelvdam. Det ble til slutt bygd bri for transporter på toppen av dammen, og fløtningsrenner på begge sidene for å kunne fortsette med tømmerfløtinga i Nea.

Greslifoss kraftverk

Prognosene for kraftbehovet i fylket viste at det måtte bygges flere kraftverk snarest, og TEV øyna en mulighet som det ikke var tenkt på i 1917-planen. Ved å bygge en dam i Nea ovafor Gresli, kunne en la vatnet drive et kraftverk til før det ble sluppet ned i Bjørgenbassenget. Dette kunne også gjøres raskt og billig, og krevde ingen søknad om konsesjon.

«Trondheim Elektrisitetsverks nyeste «kreasjon». Brudeslør over buete linjer», het det i TEVs egen presentasjon av Hegsetfoss dam. Slik kunne det også sies i 1962. Fra bedriftsavisa Watt'n nr. 1, 1962.

Arbeidet starta i 1965, og Greslifoss kraftverk var klart for driftsstart i slutten av 1966. Sjølve dambygninga ble nesten skjult fra vegen, og kraftverket ligger i fjellet nedafor. Greslidammen fikk Nea til å se ut som ei bred, rolig flytende elv et stykke mellom Aune og Gresli. Etter manges mening gjorde denne oppdemminga at dalbunnen her ble vakrere enn før, og stedet fikk en attraksjon ved at Eanadagås begynte å hekke her.

Forhandlingsspill

Kraftutbygginga i Tydal hadde hittil ikke møtt større motstand og vansker enn rent tekniske utfordringer. Kommunestyret hadde hele tida stilt seg velvillig. Under behandlinga av søknaden om Hegsetfoss kraftverk krevde formannskapet at gjenværende fallrettighetene også måtte erverves av TEV. Det likte ikke den etappevise utbygginga, men krevde en plan for framtida og garantier for den lokale arbeidskrafta. Kommunens ønske var et tempo i kraftutbygginga som var

tilpassa behovet for arbeidsplasser i kommunen. En slik plan kom aldri, og Tydal måtte finne seg i at kraftutbygging var og ble et spill mellom utbygger og lokalsamfunn om størst mulige andeler av verdiskapinga. Det var kraftprognosene, og ikke Tydals behov, som bestemte utbyggingstempoet. I dette forhandlingsspillet var kommunen en svak part overfor ekspertisen i TEV og Vassdragsvesenet. Kommunestyret mente derfor at avgiftene prinsipielt burde fastsettes ved voldgiftsskjønn. Det trudde altså at nøytrale instanser ville skape større fordeler for bygda. Ved utbygginger som berørte privat eiendom, måtte det også forhandlinger til mellom eierne og TEV. Kraftutbyggeren kunne forhandle med hver enkelt om kjøp av vassrettigheter eller erstatninger, og kom gjerne billig fra det der eieren ikke kunne gjøre seg nytte av verdiene på egen hand. Men grunneierne kunne også drive prisene og erstatningene i været ved å sette harde vilkår for grunnavståelse, nekte helt eller opptre i fellesskap med naboene. Grunneiendom kunne i siste instans eksproprieres. Når utbyggeren hadde hastverk og ville unngå tidsspille ved langvarige prosedyrer, hadde grunneieren gode forhandlingskort for å oppnå fordelaktige avtaler. Et eksempel kan hentes fra Gresli, der TEV tok noen vassårer under tunnelarbeider. Noen bønder mista vatnet sitt, og TEV tok på seg å reparere skaden ved å legge en gratis hovedvassledning fra Litj-Hena. Men bøndenes forhandlere forlangte at alle skulle behandles likt, slik at hele grenda fikk sikker vasstilførsel. Det gikk ikke TEV med på. Så ble det nye forhandlinger, og de ble harde og langvarige, husker Håkon Græsli, som var talsmann for grenda. Han møttes med bl.a. direktør Nordnes i TEV på Neatun og forhandla om formiddagen, og fortsatte etter en middag til klokka tre om natta. Det røynte på for noen og hver. Håkon kom dessuten rett fra bryllupsfeiring, men motparten var mest utålmodig. Nordnes tok trøya og ville gå tre ganger under forhandlingene, forteller Håkon. Men han hadde lært hvordan direktøren skulle tas. Så enden ble at TEV måtte gi hele grenda gratis vatn, og det på ubegrensa tid, bortsett fra at hver bruker måtte koste egen stikkledning.

Kraftutbygging til rett tid

Kraftutbygginga kom på mange måter til rett tid for bygda. Behovet for arbeid og inntekter var stort, og utbygginga sysselsatte ledige hender og ga gode attåtinntekter for jordbrukere. Ordfører Unsgård sa i et intervju i 1956 at han var «vel tilfreds med at det hittil for det vesentligste er benyttet tydalinger på anlegget». Samtidig påskynda anleggsarbeidet en nødvendig rasjonalisering som

var i gang i jordbruket. Det fikk nok noen til å legge ned drifta helt eller delvis, men økte attåtinntekter, erstatninger og jordbruksfond hjalp også mange til å mekanisere. Anleggsarbeidet ga dermed deltidsbrukere bedre vilkår for å opprettholde drifta, og berga bosettinga i grendene. I stedet for avfolking, slik som mange utkanter opplevde etter krigen, fikk Tydal økt folketall i 1950-åra. For den kommunale økonomien kom også kraftutbygginga i rett tid. Det var behov for investeringer på nær sagt alle felt. De gamle skolehusa var dårlig egna og i forfall. En mangla skikkelige kommunelokaler og forsamlingslokaler, og hadde ikke noe velferdstilbud til sjuke og eldre. Med økte skatteinntekter og avgifter ble det mulig å bygge både skolebygg, herredshus og samfunnhus. Kommunen fikk også økonomi til å bygge ut helse- og eldreomsorg og overta drifta av helsehuset som private krefter hadde bygd opp. Også for kraftutbyggeren, Trondheim e-verk, var dette den rette tid. Det fikk endelig satt i gang utbygginga i sin barndoms dal, som ledelsen sa om Neadalføret. Og det var særlig 1950-åra som var den lykkelige og gode tida. Den kommunale velviljen var stor, arbeidskrafta var rikelig og billig, og opinionen var positiv til vasskraftutbygging. I 1960-åra kunne TEV merke større krav fra lokalsamfunnet, etter som ulempene viste seg og kommunepolitikerne fikk mer erfaringer med utbyggingsaker. Mot slutten av tiåret møtte kraftutbyggerne i tillegg motstand fra naturvernhold. Kraftutbygging var ikke lenger et ubetinget gode.

Medaljens baksider

Kraftutbygginga var heller ikke et gode for alle i Tydal. Mange fikk sitt gamle ressursgrunnlag forringa. Det gjaldt f.eks. dem som hadde drevet mye fiske i sjøene og elvene. Skadene for fisket skulle erstattes med fiskeundersøkelser, fiskefond og utsetting av yngel, men det kunne ikke hindre at fisket minka betydelig ei tid etter oppdemming eller tørrlegging av elver. Det gikk særlig ut over ørreten. Fisken ble mindre og kvaliteten dårligere. De som fiska mye til eget bruk og delvis for salg, fikk en trivelig attåtønærings ødelagt og ingen personlig erstatning for det. Fisket i sjøene kunne bli, og ble delvis, retta opp igjen. Men hva med de bruka som fikk reduserte beiter og dyrka arealer? Engangserstatninger for tapte områder var en kortsiktig pengegevinst, men reduserte gardens framtidige ressurser. Marginene brukerne hadde å gå på, ble mindre. For med åra har det blitt nødvendig å ha stadig større arealer eller andre ressurser for at et bruk skal være «bærekraftig». Dette har iallfall krevd omstillinger. For en enkelt næring som reindriften var den store

anleggsvirksomheten og reguleringene i fjellet en betydelig ulempe, som ikke engang ble tatt opp til vurdering den første tida. For kommunen ble heller ikke avgifter og erstatninger ren netto. Skoleutgiftene økte ved at tilskottsprosenten til lærerlønningene gikk ned. I 1965 ble statstilskottet satt ned fra 75 til 65 prosent, og det gikk ytterligere nedover. Fylkesskatten steg også i takt med de økte kommunale inntektene. Samtidig med at kommunens økonomi bedra seg, gikk dessuten skatteutjanningsmidler tapt for Tydal. En annen bakside er naturligvis de store ødeleggelse, inngrep og forstyrrelser i naturen. Vi kan også nevne ødeleggelse av kulturminner. Samiske kulturminner ble ikke undersøkt. Smeltehytta ved Sæteråa ble neddemt uten at noen tok et eneste bilde for å bevare minnet om den, eller undersøke mulighetene for en rekonstruksjon. Hytteplassen ved Kistafossen ble også rasert. Dette verditapet, og særlig det som knytter seg til opplevelser, vil være umulig å måle. Men hva kunne ikke «dristige tiltak» (som Johan Daniel Lyng snakka om) ha greid å gjøre ut av ressursen uberørt natur? Slike betraktninger ble mer aktuelle i den siste fasen av reguleringer i Tydal. I praksis ble det et spørsmål om hvor langt en skulle gå i å gjøre varige inngrep i naturen for økonomisk vinnings skyld.

Kistafossen kraftverk legges ned

Det gikk ei stund før folk ble fortrulig med elektrisiteten. Noen var redde for å bruke for mye. Styret for e-verket lot derfor alle venne seg til strømmen ei tid før det ble satt opp målere. De første tariffene lød på 250 kroner pr. år og pr. kW. En kunne velge å innstallere vippe eller overforbruksmåler. Overforbruket kosta ti øre pr. kWh. Systemet med vippe kobla ut strømmen om uttaket ble for stort, og dette systemet var i bruk til 1960-tallet.

Klesvask før vaskemaskinens tid, utført av Ragnhild Østby (f. Græsli). Elektrisiteten betydde store lettelser i arbeidet til husmora.

Også det kommunale kraftverket måtte venne seg til det nye. Søknader fra nye abonnenter om å få strøm ble vurdert nøye, og det ble ikke alltid innvilga når det gjaldt større forbruk til motorer. Håkon Aune fikk f.eks. avslag på søknad om å få strøm til sagbruket sitt på Aune. Det lå et stykke fra fordelingsnettet, og hovedbetenkeligheten var ulemper med fall i spenninga, som kunne oppstå for andre abonnenter.

Elektrifisering av husarbeidet

Elektrisiteten ble naturligvis først brukt til lys. Det var det folk hadde venta mest på, og det var billigst. Det neste ble at en skaffa seg ei kokeplate. Noen få kjøpte seg også komfyr ganske fort, men de fleste hadde bare kokeplata et par år eller mer. Neste investering ble vaskemaskin. Da Tydal fikk elektrisk kraft, var slike ennå blant rasjonerte importvarer. Men Norges Husmorforbund fikk fire hundre Hoover maskiner til fordeling blant husmødre i 1950, og en av dem gikk til familien på Greslimoen. Prisen var 800 kroner, husker Magda Gullbrekken. Noen nevenyttige karer laga imidlertid vaskestamper med en rotor som kunne drives av elektriske motorer. Motorene ble også brukt til å dra f.eks. slipesteinen, kjøttkverna eller kinnkaggen. Reimskiver var i noen tilfeller laga av sykkelhjul. Disse heimelaga maskinene var de første som erstatta vaskebrettet for mange, men de slet fælt på klærne. Det var et nytt framskritt da kjøpemaskiner kom i

alminnelig bruk fra slutten av 1950-åra. Frysere og kjøleskap kom også inn i heimene fra slutten av 1950-åra. De var ansett som mer luksus, og ble kjøpt etter som en fikk bedre råd. Mange greide seg lenge med å leie frysebokser da begge butikkene fikk i stand fryseboksanlegg. Andre elektriske apparater og maskiner som ble alminnelig for alle, var varmtvannsbeholdere, støvsugere og strykejern. Men elektrisitetens seiersgang i husholdninga skjedde gradvis, avhengig av økonomien til familiene. For de første elektriske artiklene var forholdsvis mye dyrere enn nå, og en vaskemaskin, et kjøleskap eller en fryser var ei stor investering. Det ble et mindre økonomisk løft når en i neste runde måtte til å skifte ut de først innkjøpte tinga med nye og bedre modeller.

Samarbeid med TEV

Økt bruk av elektrisk energi førte snart til at Tydal kommunale kraftverk ble for lite til å dekke bygdas eget behov. Det var dimensjonert stort, etter manges mening, da det ble planlagt, for meninga var at verket skulle yte strøm til kraftutbygginga i kommunen. Men da det ble aktuelt for TEV, kunne ikke kraftverket binde seg til faste leveranser. Det var imidlertid under bygginga gitt plass til utvidelse, og i 1956 satte TEV inn et nytt aggregat på 300 kW I tillegg bygde TEV et midlertidig kraftverk i Storfossen i Nea. Begge ble, som nevnt tidligere, samkjørt over en egen transformatoriosk. Krafta ble tatt ut etter behov, uten målinger i noen retning. Tydal kommunale kraftverk fikk også oppdrag i anleggstida med installasjoner og bygging av kraftlinjer. Det hjalp godt på å holde oppe sysselsettinga hele året for kraftverkets egen arbeidsstokk, som ellers hadde mest linjearbeid i sommerhalvåret.

Begynnervansker og driftsproblemer

Bygginga av kraftverket var leda av et eget styre. I 1949 ansatte det Peder Tronsaune som driftsbestyrer. Lønna hans ble satt til 6.000 kroner i året og 300 kroner i godtgjørelse for bruk av egen motorsykkel. Bil skaffa han seg noen år senere. Tronsaune kom til et ferdig kraftverk, men ellers var det ingen ting av utstyr for en driftsbestyrer. Det var ikke kontor, det fans heller ikke papir, og det mangla penger. Tronsaune husker han måtte fare rundt på gardene for å låne penger til kjøp av en transformator. Han fikk leie seg et rom, men innredning mangla. I vedskjulet på Klokkergarden fant han imidlertid en utrangert skolepult. Med ei plate over gjorde denne nytte som skrivebord i mange år, forteller

Tronsaune. Det måtte improviseres på så mange vis i begynnelsen. Et problem var f.eks. å åpne luka i inntaksdammen. Dammen over Kistafossen var egentlig planlagt med bru over, men den kom aldri. Derfor ble det ikke mulig med fast heiseanordning. Luka måtte åpnes manuelt, og en måtte ofte bruke både stubb- bryter og jekk for å greie det. I startfasen skjedde også et større uhell. Lynet slo ned i kraftverket, og det gikk varme i maskinen. Den måtte hentes av fabrikkanten for reparasjon, og folk ble uten strøm i fjorten dager. Om vinteren var det isproblemer, for det danna seg isnåler i det underkjølte vatnet. En gang stoppa vasstilførselen helt opp. Isen lå tjukk foran luka. Med hjelp av folk fra TEV ble det saga en kanal i isen fram til luka. Folk sto og auste opp is, minnes Tronsaune. Isen la seg også på ristene i luka, og de måtte skrapes for is, før en kunne slippe vatnet løs på turbinen igjen. Også kraftverket i Storfossen var plaga av isproblemer. Der var det fast maskinistvakt som holdt til i ei anleggsbrakke i nærheten. Peder Tronsaune husker han ofte ble tilkalt for å hjelpe maskinist Ole Rotvold med isproblemene. Det var helst om natta det skjedde, og da var det bare å ta skiene fatt oppover. I Storfossen var det rettelig is som kom inn i turbinskovlene. En måtte da åpne og lukke skovlene slik at isen knustes tilstrekkelig. Tronsaune fikk både god skitrening og erfaring i å hanskas med problemene. Og det var nettopp evne til improvisasjon kombinert med erfaring som viste seg viktigst for å løse mange uforutsette begynnervansker. En annen som skaffa seg kunnskapene gjennom erfaring og var til god hjelp, var maskinist Lars Østby (Nystuggu). Han var en teknisk naturbegavelse og en sjøllært altmuligmann som brukte mye av tida si på kraftverket. En gang stoppa vasstilførselen helt uventa midt på sommeren. Da en tok opp luka i inntaksdammen, var ristene full av et kvitaktig stoff. De ansatte skrapte det av, og det ble en stor dunge til slutt. Men de skjønnte ikke hva det var for noe. Utbyggingsleder Tormod Moxness ved TEV ble tilkalt, og han kunne fortelle at stoffet stamma fra sementsekker. Det viste seg at sylsjøarbeiderne pleide å kaste sementsekkene i elva, og de ble en seig masse som til slutt havna foran inntaksrøret. «Nei, det var ingenting som var programmert», forteller Tronsaune, «en måtte finne ut av det sjøl og handle raskt. Rakk en å spørre, var det toppen.» Kanskje var det akkurat dette som gjorde det så spennende å være driftsbestyrer for Tydal kommunale kraftverk, slik at denne perioden står for han nå etterpå som en fantastisk tid.

Installasjonsvirksomhet og ombygging

Kraftverket begynte straks med installasjonsvirksomhet. Det var driftsbestyreren som hadde bevilling for dette. I leveringsbetingelsene ble det fastslått at det også skulle ha enerett til installasjoner innafor sitt forsyningsområde. Kraftverket kunne derfor skaffe fast sysselsetting for tre mann etter at anleggstida var over. En begynte også ganske snart med salg av elektriske forbruksvarer til abonnentene. Det ble til slutt en egen butikk da en fikk lokaler i herredshuset. Både butikk- og installasjonsvirksomheten ble ført under samme rekneskap. Til lågspentnettet var det først nytta uimpregnerte stolper. De var gitt av skogeierne og reist på dugnad. Men mot slutten av 1950-tallet begynte de å bli temmelig falleferdige og ble skifta ut med impregnerte materialer. Kostnadene ble belasta drifta og reguleringsfondet. En enda større utgift ble nødvendig med ombygginga av høgspentlinja fra 5 til 20 kV. Kostnadene til dette lød på vel 400.000 kroner i 1962. Kraftverket fikk avslag på søknad om statstilskott, bl.a. med begrunnelse i at Tydal kraftverk hadde for låge priser for å få støtte. Samtidig med denne ombygginga ble linjenettet knytta sammen med Selbu e-verks linje til Hegsetdammen. I tilfelle større reparasjoner eller utkoblinger av andre grunner, kunne heretter Tydal forsynes med strøm fra Selbu.

Nedlegging

Med Nea-utbygginga ble Kistafossen kraftverk overflødig. Nea kraftverk ville også ta bort den nødvendige vassføringa for kraftstasjonen i Kistafossen. Etter forhandlinger overdro Tydal kommune fallrettighetene til TEV uten erstatning i 1961. Dette var i samsvar med inngått avtale under bygginga av kraftverket. TEV hadde da gitt kommunen et lån på 150.000 kroner, og dette ble nå ettergitt. Kommunen fikk også i ubegrensa tid ta ut 250 kW gratis kraft fra Nea. Ut over dette kunne Tydal kommune kjøpe kraft til vanlig husbruk «etter den til enhver tid gjeldende statskraftpris». Avtalen ble inngått i 1962, men godkjent med bare knepent flertall i Trondheim bystyre. Mange mente Tydal fikk for gode vilkår. Tydal ble med denne avtalen sikra elektrisk kraft for all framtid. Det ville bygda ha vært likevel. For kraftutbygginga har gitt kommunen rett til konsesjonskraft langt ut over det innbyggerne kan greie å bruke. Kistafossen kraftverk fikk dermed en forholdsvis kortvarig levetid. Tilleggsaggregatet som TEV satte inn, ble solgt, men resten er intakt og er blitt museum til minne om 1940-åras teknologi og et stort og vellykka bygdeinitiativ.

Striden om Nedalsprosjektet og Lødøljarereguleringa

Etter 1945 ble økonomisk vekst en slags overordna målsetting i samfunnsstyringa. Det er fullt forståelig at mennesker som hadde opplevd mellomkrigstidas stagnasjon og kriser, prioriterte økonomisk vekst svært høgt. Etter den tyske okkupasjonen måtte dessuten mye bygges opp igjen, og produksjonsapparatet var nedslitt og måtte fornyes. Myndighetene prioriterte industrien, og den trengte elektrisk kraft. De som ennå ikke hadde fått strømmen, lengta etter den dagen da elektriske pærer skulle lyse opp etter fem års mørketid og okkupasjon. Hvem kunne da protestere på at noen sjøer ble demt opp litt mer, at noe jord og skog kom under vatn, og at elver og fossestryk ble mindre storslåtte å se på for turistene og sære naturelskere? Hva betydde noen rørgater, kraftledninger, dammer og steinfyllinger i naturen mot at vatnet ble brukt til nytte for menneskene til å utrydde arbeidsledighet, fattigdom og slit? Menneskene har jo alltid levd av å utnytte naturressursene, og en kunne da ikke leve av å se på uberørt natur og sjeldne blomster og gå fotturer? Da en debatterte Nea-utbygginga i Stortinget i 1955, sa en representant at «Nea må bygges ut, det er klart. Alle er enige om det...» Det var derfor få i de første etterkrigsåra som stilte spørsmål om å spare naturverdier for kraftutbygging. Under okkupasjonen var det slett ikke tid for naturvern. Så da TEV fikk konsesjon på regulering av Essandsjøen, var det faktisk ingen som minte myndighetene på at området rundt sjøen var botanisk freda i 1917. Rolf Nordhagen hadde drevet feltarbeid her og utga i 1922 sitt store vitenskapelige botaniske verk om Nedalen. 40 år senere holdt den da anerkjente professor foredrag på årsmøtet i Trondhjems Turistforening og snakka om Nedalsmyrenes vitenskapelige verdi. Han hadde undersøkt området på ny i 1953 og kunne vise lysbilder tatt med 30 års mellomrom. I en kronikk i Adresseavisen året etter påpekte han den store verdien det ville ha om de botaniske registreringene kunne få fortsette. Han minte om at «Nedalsmyrene har ligget der som et uberørt landskap siden istiden. Et slikt landskap kan ingen makt i verden skape om igjen dersom det først ødelegges...» En del av det freda området var jo på dette tidspunktet allerede satt under vatn og gått tapt. Men TEV arbeidde også med planer om å demme ned sjølve Nedalsmyrene, Nordhagens «naturhistoriske unikum», myra som fugleforskere kalte «den rikeste og mest interessante som finnes i Trøndelag...» E-verket syntes umettelig i sin utbyggingsiver, for planleggerne mente det ville bli et snarlig

kraftunderskott i fylket. Trondheim ville bli en by på 200.000 mennesker i løpet av århundret, lød de optimistiske prognosene på.

Reguleringsplanene

I begynnelsen av 1964 sendte TEV søknad om konsesjon på neddemming av Nedalsmyrene opp til kote 729. Den gamle Essanddammen ville bli unødvendig, og det skulle bygges en ny dam i Nea ovafor Vessingsjøen. Denne ville skape en sammenhengende sjø med Essandsjøen, på størrelse med Selbusjøen. Flere setervoller ville bli lagt under vatn, dessuten Nedal gard med omlag 30 dekar dyrka jord og Nedal turisthytte. Ei neddemming av Nedalsmyrene var ikke med i de gamle planene fra 1917. Men konsesjonssøknaden kom neppe overraskende på dem som fulgte med når det gjaldt kraftutbygging. Tanken må ha oppstått før 1940, for TEV hadde allerede i mellomkrigstida kjøpt opp fallrettigheter av Trondhjems Turisforening og sikra seg rett til oppdemming av de to eiendommene i Nedalen. Etter krigen fortsatte e-verket med oppkjøpene og drev kartlegginger i området. Hensikten med neddemminga var å skaffe tilstrekkelige magasiner til å tappe fra om vinteren. Uten slike magasiner måtte en bygge ut samkjøringslinjer fra andre distrikter for å skaffe strøm til Møre-Trøndelag regionen. Men dette var økonomisk ulønnsomt i forhold til Nesjøprosjektet. «Nesjø er uten sammenlikning det rimeligste å utbygge,» sa direktøren i Norges Vassdrags- og Elektrisitetsvesen, og hovedstyret mente at det ikke fans andre magasinmuligheter i landsdelen. Fra TEV ble det hevda at Nesjømagasinet var av avgjørende betydning for alle nedenforliggende verkens økonomi. For slike grunner mente kraftutbyggerne at andre hensyn måtte vike. Den første hindringa som måtte bort, var fredningsvedtaket fra 1917. TEV trudde en nærmest kunne se bort fra hele fredninga. De tvilte på at vedtaket var gyldig, siden de bruksberettiga bøndene ikke hadde gitt sitt samtykke. Naturvernforkjemperne var imidlertid ikke i tvil og mente det måtte sterke grunner til for å oppheve fredninga. Kommunaldepartementet gjorde det klart at utbyggerne måtte ha dispensasjon fra fredningsvedtaket, men det virka under saksgangen som det var en formalitet. Omtrent samtidig med Nesjø-konsesjonen søkte TEV om å utnytte Lødølvassdraget. Det var heller ingen liten sak. Planene gikk ut på å skape et kunstig magasin med en steinfallingsdam ved Finnkoihøgda. Her skulle bli en ny sjø på 5,3 kv.km. Vatnet skulle overføres til Gammelvollsjøen og Sellisjøen gjennom gamle elveleier og tunneler. Formålet var først og fremst å skaffe Tya-aggregatet i Nea kraftverk en større og sikrere vassføring, men også å gi mer

vintervatn til Hegsetfos og andre kraftverk nedafor. Konesjonssøknaden ble fremma før berørte interesser ble spurt. Det var ennå ikke blitt praksis at planene ble sendt til høring på forhånd. TEV hadde ikke møtt noen lokal motstand hittil, og venta det ikke nå heller. En forventa nok motstand fra naturvernhold, men naturvernorganisasjonene hadde bare muligheter til å gi rådgivende uttalelser og komme med protester. Trondhjems Turistforenings eiendommer kunne kjøpes og erstattes. Bøndenes eier- og bruksinteresser kunne også gis erstatning ved skjønn, og den prosedyren var heimla i lovverket. Planene om den nye Nesjøen og ikke minst Finnkoisjøen berørte samenes bruksområder sterkt. Men også samene var ei gruppe som sto svakt for å hindre vassdragsreguleringer. Skadene og ulempene for reindrifta kunne også erstattes ved skjønn. TEV rekna altså med betydelige erstatningssummer. De ville likevel bli småsummer i forhold til den økonomiske verdien som lå i reguleringene. Og når det kunne argumenteres med at de økonomiske og samfunnsmessige verdiene ville være større enn skadene og ulempene, var hovedvilkåret for å gi konsesjon vanligvis oppfylt.

Motstanden

Reguleringssakene tar vanligvis lang tid, og denne gangen gikk det fire og et halvt år fra søknaden ble sendt til den ble behandla og avgjort i Stortinget. Løddøljarereguleringa ble minst kontroversiell av de to søknadene. Den saka gikk igjennom mot protester vesentlig fra reindriftnæringa. Men motstanden mot å demme ned Nedalsmyrene ble hardere. For første gang i Stortinget gikk noen imot at tillatelse skulle gis til en konsesjon som hadde blitt godkjent av alle behandlingsinstanser.

Natur- og friluftsjnteressene

Natur- og friluftsjnteressene var samstemte imot å «ofre den siste rest av verdifull natur» til fordel for økonomisk gevinst. For disse interessene var det ikke akseptabelt nok å gi erstatning eller kompensasjon, siden det gjaldt «verdier som ikke kan innløses». De så på området som et «felleseie med hevdvunne allemannsrettigheter ved siden av grunneiernes», og dette burde bevares for hele nasjonen. Protestene fra naturvernhold og friluftsjnteressene var sterke, og de ble båret fram av folk og organisasjoner utenfor bygda. Mange i bygda var kanskje enige, men det ble nesten slik at det var få i bygda som turde si noe. Derimot reagerte Tydal innlandsfiskeremnd på at TEV hadde bagatellisert betydninga av

fisket og påstanden om at dette ble drevet «for det meste av tilfeldige turister». Tydalingene kunne fortelle at de alltid hadde fiska i Nedalen til husbehov og for salg. Reguleringa ville ødelegge stangfisket og mange fine fiskeplasser for samer og andre bygdefolk, og dessuten berøre gyteplassene.

De vitenskapelige interessene

En større trussel mot reguleringsplanene kom fra de vitenskapelige interessene, først og fremst botanikere, som ville få neddemt området for professor Nordhagens klassiske studier. Fem professorer ved universitetet i Oslo sendte brev til Stortinget før avgjørelsen og beskrev det som «en vitenskapelig tragedie ... om dette i verdensmålestokk enestående observasjonsobjekt, ikke skal bli ført videre. Neddemming ... vil ødelegge nesten alle Nordhagens observasjonspunkter». Fugleforskerne protesterte også, fordi Nedalsmyrene var en av de få hekkeplassene for lappspurv, brushane og fjellmyrløper. Det fans ellers mange andre fuglearter der som gjorde Nedalsmyrene til et interessant og rikt fugleområde. Botanikerne var imidlertid villig til et kompromiss. TEV hadde i søknaden lagt fram en alternativ oppdemming til kote 722 i stedet for 729, og botanikerne klamra seg til dette forslaget i håp om å redde noe. De kunne dessuten tenke seg en kompensasjon ved at naturparkområdet kunne utvides til Gjetbekkens sørlige myrområder. Om disse områda kunne bli freda, «ville meget av den brodd som Neareguleringa har skapt ... nøytraliseres», skrev botanikerne i Trondheim. Estetisk ville også med en mindre oppdemming bli bedre. For beregningene gikk ut på at i de fleste år ville det ikke bli nedbør nok til å fylle Nesjøen opp til kote 729. Kompromisset en mindre oppdemming ble grepet av professor Gjærevoll, som senere satte fram forslag om dette i Stortinget. Han var på denne tida formann i Naturvernrådet, og på et møte i 1966 ble Kommunaldepartementet, Vassdragsdirektøren og TEV enige med Gjærevoll om å gå inn for det minst omfattende alternativet. For TEV innebar kompromisset at det ble færre kilowatt, og Hovedstyret i Vassdragsdirektoratet var avgjort imot å gi avkall på de tapte muligheter for energi, og hevda at oppdemming til kote 729 ville gi beskjedne tilleggsskader. Det støtta seg bl.a. til et utsagn fra Botanisk avdeling ved Vitenskapsselskapet i Trondheim om at «den overveiende del av de spesielle botaniske forekomster» allerede var ødelagt ved den reduserte oppdemminga. En kunne altså like godt ødelegge alt. TEV innså at protestene fra vitenskapen måtte tas alvorlig, og var innstilt på motytelser for å få saka igjennom. Botanisk avdeling ved Vitenskapsselskapet ble tilbudt ei erstatning på

250.000 kroner. Pengene kunne ikke bringe Nedalsmyrene tilbake, men var ment å gi muligheter til alternativ forskning i andre områder. En uttalelse fra botanikerne om at Nedalsområdet ikke var spesielt og hadde en sparsom flora, var kanskje ikke ment som en kvittering for gaven. Men det løsrevne utsagnet ble senere nyttig for utbyggingstilhengerne til å så tvil om verdiene som ville gå tapt.

Næringsinteressene

Mange bygdefolk, ikke minst de som hadde fått sitt levebrød fra kraftutbygginga, reagerte med spott og undring på forsvarstalene fra naturvernere og vitenskapsfolk. De hadde aldri visst at Nedalsmyrene var så enestående i verdensmålestokk, og erfarne fjellfolk syntes det var underlig at de aldri hadde sett de sjeldne fuglene og plantene som det ble snakka om. Protestene utenfra gjorde ingen virkning i Tydal. De førte kanskje tvert imot til å utbre en oppfatning om at her gjaldt det å stå sammen med TEV mot de utenforstående interessene som ville hindre videre kraftutbygging i Tydal. Motstanden i bygda kom vesentlig fra dem som hadde næringsinteresser i reguleringsområdet. Tydal jordstyre var prinsipielt «uenig i at disse arealer og verdier blir neddemt». Men for de fleste var det ikke spørsmål om å gå imot utbygging, men å sikre tilstrekkelige erstatninger eller kompensasjon. Grunneierne var villig til å bøye seg for at den samfunnsmessige verdien av å utnytte området til kraftutbygging, var større enn å utnytte det til jordbruksformål. Mange frykta imidlertid at erstatningene bare ville gi kortsiktig gevinst, men ikke kompensere framtidige tap i næringsdrift. Det var ikke godt å vite hvilken verdi skog og beite ville få i framtida. Med indeksregulering av erstatningene bare hvert 20. år, ville inflasjonen fort spise opp verdien av erstatningene. Virkesverdien av skogen som ville bli demt ned, dreide seg om mellom 600.000 og 900.000 kroner etter herredskogmesterens vurdering. Skogen hadde hittil hatt liten verdi for grunneierne. Med framtidig veg innover fjellet kunne imidlertid skogen bl. a. nyttes til sponplatevirke. Seks setervoller med tildels gode hus ville demmes ned. Sjøl om seterdrifta var i sterk tilbakegang, kunne den kanskje i framtida tas opp igjen i mer moderne former. Området kunne f.eks. utnyttes til felles sauehamn eller brukes til geitedrift i større målestokk. Brukerne ville få mindre av utmarksressursene som var nødvendige for drifta på de små gardene, altså skog, beitemark, moltemyrer, fisk og vilt. Jensgarden i Østby fikk f.eks. neddemt 6.000 dekar ved Essand-Nesjøen. Det kunne ialfall gi sommerbeite for 160 sauer med lam. Mange frykta ellers at reguleringene ville forringe framtidige muligheter for turistnæringa. Reindrifta

var trulig den næringsgreina som, med lappfogdens ord, ville få størst ulemper av reguleringa. Men TEV mente at «problemene for reindriften ikke kan veie særlig tungt». Reindriften har store nok områder til disposisjon, het det i en uttalelse fra TEV i 1967. Men TEV overså at Finnkoisjøen ville demme ned noe av det beste sommerlandet til reinen, og at samene her hadde tilvante plasser for kalvemerking. I konsesjonssøknaden het det bare at «det foregår noe reinbeite fra Fongen ned mot Lødølja». Og det var ikke noe verdifull jord som ville gå tapt, mente e-verket. Det var mest «myr og sumpig mark». Som gruppe sto samene imidlertid svakt. Det var bare ti reineiere som ble berørt av reguleringene, og alle var nok motstandere til kraftutbygginga og bekymra for følgene. Det var likevel aldri snakk om å gå til aksjoner. Reineierne kunne bare håpe på at de sakkyndige uttalelsene ville rette opp den skjeve framstillinga som TEV ga, og at skjønnet ville gi dem størst mulige erstatninger og kompensasjon for tap av beiter, ødelagte flytteveger og kalvingsplasser og andre forstyrrelser i reindriften.

Kommunestyrets holdning

Også i kommunestyret var en i tvil om utbygginga på lang sikt ville tjene bygdefolkets interesser. Mange frykta særlig omstillingsproblemer for jordbruksnæringa, og at inngrepa ville svekke mulighetene for turistnæringa. Politikerne var imidlertid sterkt opptatt av sysselsettinga, og bygda begynte å bli avhengig av kraftutbygginga. Da den store Nea-utbygginga var ferdig, begynte arbeidsløsheten å melde seg. Det var særlig et problem å få sysselsetting om vinteren, og ved midten av 1960-åra var det rundt 60 sesongledige i Tydal. Mange av disse satte sin lit til videre anleggsarbeid med Lødølja-reguleringa og Nesjø-utbygginga. Kommunens tvil og ankepunkter hadde naturligvis først og fremst til hensikt å skaffe kommunen og bygdefolket størst mulige fordeler av at bygda stilte sine «naturrikdommer til disposisjon for samfunnsmessige interesser». Ved å betone skadene og ulempene sterkest mulig, håpa en å oppnå desto større erstatninger og avgifter. Men var en for negativ, kunne en også risikere at konsesjonssøknaden ble avslått. Det var det ingen politikere og få andre i bygda som ønska. Kommunestyrets strategi var derfor å stille seg positiv til utbygginga, men forutsette at visse vilkår og krav ble oppfylt. De viktigste krava gikk ut på at kommunen måtte få et betydelig næringsfond, forhøya konsesjonsavgifter og tilskudd til helsehuset og det påtenkte samfunnshuset. En krevde også som før at tydalinger fikk fortrinnsrett til arbeidet. Et anna viktig vilkår var at konsesjonssøkeren TEV måtte bli pålagt krav om tiltak for å bevare

fiskebestanden i vassdraga. Fisket var ansett som et viktig aktivum for turistnæringa. Og utsiktene for denne næringa var lovende i 1960-åra. Største tvilen hos enkelte politikere gjaldt nettopp spørsmålet om erstatningene til grunneierne kunne oppveie «de verdier som går tapt for kommunen, særlig med tanke på framtidige muligheter ... i turist- og reiselivet». Valget for kommunestyret syntes å stå mellom en videre satsing på bygda som kraftkommune eller turistkommune. Kraftpengene var likevel sikrest. Turistpengene var avhengig av en framtidig satsing. I beste fall kunne en håpe på et både-og ved at turistene ville komme trass i kunstige sjøer, mindre vatn i elvene, kraftlinjer og veger i fjellet og andre naturinngrep. Det var kanskje det flertallet i kommunen håpte og trudde mest på.

Avgjørelse i Storting og regjering

I Stortinget gikk reguleringa og overføringa av Lørdølja igjennom i Stortinget uten diskusjon. I Nesjø-saka gikk for første gang flere stortingsrepresentanter mot å gi konsesjon. Hovedtalsmann for motstanderne hevda at han aldri hadde «sett en sak som har vært så stygg som denne reguleringsaken, i hvert fall når vi ser skadene i forhold til den kraftmengde som vinnes inn.» De som gikk imot, var innstilt på å gi Tydal kompensasjon for tap på grunn av fredning. Representanten Jon Leirfall ville ha utsettelse av hele behandlinga til Indutrikomitéen fikk høve til en befaring på bar mark. Olav Gjærevoll tok opp sitt kompromissforslag om å stoppe ved kote 721 som «er tilfredsstillende for TEV». Ingen av disse forslaga vant fram. Daværende stortingsrepresentant Iver D. Unsgård fra Tydal mente en burde legge vekt på kommunens standpunkt, og han levna ikke tvil om at bygda valgte kraftutbygging framfor vern. Sjøl etter den foreslåtte neddemminga, ville hver innbygger ha godt og vel en kvadratkilometer å bevege seg på, sa han, og «det skulle bli nokså god plass for en del besøkende også». Han trudde slett ikke at bygda ville bli ødelagt som turiststrøk om mesteparten av Nedalen gikk tapt, for «vi har mye pent utenom dette distrikt». Unsgård hadde små innvendinger mot vilkåra som flertallet i Stortingskomitéen satte for å gi konsesjon, og håpte bare at skjønnsretten sørga for at ingen rettigheter ble skadelidende når spørsmålet om tiltak og erstatninger skulle tas opp. Tillatelse til å demme ned Nedalen opp til kote 729 og bygge Finnkoidammen ble gitt ved kongelige resolusjoner sommeren og høsten 1968. TEV hadde da forlengst begynt forberedende arbeider og bygd veg innover til damstedene. Det var nemlig en utbredt praksis at når en konsesjonssøknad var behandla og godkjent av

Hovedstyret for vassdrags og elektrisitetsvesenet, begynte utbyggeren å gjøre nødvendige grunnlagsinvesteringer. Dette virka uheldig, for all nedlagt kapital på forhånd gjorde det vanskeligere for skeptikerne eller motstanderne i regjering og Storting å gå imot konsesjon når den skulle avgjøres endelig. Etter Nesjøsaka, og ikke minst aksjonene ved Mardøla i 1970, ble det mer slutt på denne praksisen.

Erstatninger

Tydal fikk ikke gjennom alle sine krav. Kommunestyret hadde krevd høgste satser for konsesjonsavgift, fem kroner pr. naturhestekraft, men Stortinget slo av femti øre for Nesjøreguleringa og ei krone for Lødøljaoverføringa. Tydal fikk 30 prosent av avgiftene for Lødøljureguleringa. Siden størstedelen av den nye oppdemte Finnkoisjøen lå innafor Meråkers grense, fikk Meråker kommune halvparten av disse avgiftene. For Nesjøreguleringa ble avgifta fordelt med 75 prosent til Tydal og 25 prosent til Selbu. Kravet om et næringsfond på minst en million kroner ble avvist helt av Industridepartementet, men Stortingskomitéen ga en halv million, som ble resultatet. I tillegg ble jordbruksfondet økt fra 100.000 til 250.000 kroner. Unsgård sa seg tilfreds med dette i Stortinget. Derimot var han ikke fornøgd med at kravet om tilskott til Tydal Helsehus ikke ble tatt med, trass i pene ord om at det var et rimelig krav. Industridepartementet overlot til Sosialdepartementet å fastsette de tilskott til legehjelp, sjukehus m.m. som måtte være nødvendige i anleggstida. Til allmenndannende virksomhet og geistlig betjening ble det gitt 45.000 kroner fra TEV. Størsteparten av beløpet gikk til kjøp av ny kinomaskin. TEV gikk også med på å betale 200.000 kroner i tilskudd til samfunnshuset. Trondhjems Turistforening ble tilkjent 2.125.000 kroner for tapet av Nedalen. Grunnlaget for størrelsen av beløpet var antall sengeplasser og nytten av garden og hytta som turiststed. Pengene ble brukt til å bygge opp den nye Nedalshytta. TEV ga i noen år også penger til zoologiske og botaniske undersøkelser i Nedalen. Kravet om fiskefond ble avvist, men TEV skulle sørge for fiskeribiologiske undersøkelser og utslipp av fisk. Grunneierne og de bruksberettigede i Essandallmenningen forbeholdt seg fiskeretten i den nye Nesjøen i forbindelse med at de tillot skogrydding. TEV mente at allmennheten skulle sikres adgang og anka dette spørsmålet inn for retten. Men Høgsterett ga grunneierne medhold. Konsesjonen som TEV fikk, ga ingen rådighet over vatnet ut over det nødvendige for reguleringa. Erstatninga til reindrifta ble henvist til særskilt skjønn, og det ga bare 55.000 kroner årlig for Nesjøreguleringa. Av dette var 30.000 kroner for tapt beiteland. Samene hadde forventa mye mer og anka

dette skjønnet. Hvordan det gikk, og følgene for reindriften av reguleringene, skal vi imidlertid ta opp under kapitlet om reindriften.

Reguleringa fullføres

TEV satte straks i gang damarbeidet og rydda området med imponerende fart. Det var som om det hasta i tilfelle det skulle oppstå nye betenkeligheter. Ved Nesjødammen spratt det opp en brakkeby med plass til over to hundre mann. Noen færre var i arbeid med Finnkoidammen. Det ble full sysselsetting for ledige mannfolk i Tydal i sommerhalvåret, men fremdeles slik at det stort sett bare var e-verkets egne folk som fikk arbeid om vinteren. Det var ingen ledighet å snakke om da heller, for skogeierne klaga over at de ikke fikk arbeidsfolk fra Tydal, men måtte leie skogsarbeidere fra Selbu. Begge dammene ble bygd opp av stein og grus med morenemasse som tetningskjerne. Til Finnkoidammen gikk det med 70.000 kubikkmeter masse. Den sto ferdig allerede i 1969. Finnkoisjøen ble fylt i 1971 og kunne reguleres mellom kote 758 og 769. Nesjødammen fikk større dimensjoner. Her gikk det med over en million kubikkmeter masse. I 1970 kunne sjøen begynne å fylles. Over ett tusen turister benytta anledningen til å besøke den gamle Nedalshytta for siste gang. I slutten av august sto vatnet bare noen meter fra hytteveggen. Utedoen ble tatt først og fløt fritt på den nye sjøen. Det var et vemodig syn for mange, men de kunne iallfall fleipe med at nå var det vassklosett på det gamle, ærverdige turiststedet. Bøndene som fikk setervollene oversvømt og andre med minner fra fiske- og jaktturet i Nedalen, syntes også det var et sørgelig syn. Særlig reagerte mange på skogryddinga. Kommunestyret hadde ment at TEV måtte få pålegg om å utnytte skogvirket som ble neddemt. Men Industridepartementet var imot å gi slike pålegg av frykt for at framdriften kunne bli dyr og forsinke arbeidet. Mye av virket måtte brennes opp på stedet. Da sjøen begynte å fylles opp, ble mange halvbrente bjørkestammer liggende og drive langs strendene.

Vessingfoss kraftverk

Nesjøen hadde to funksjoner. Den var for det første et årsmagasin som skulle lagre opp sommerens og høstens vassoverskott til vinteren. TEV fikk tillatelse til å regulere vassstanden mellom kote 723 og 729 til dette formålet. For det andre skulle sjøen tjene som reserve- eller overårsmagasin til bruk i nedbørsfattige år, og den kunne etter bestemte regler tømmes ned til kote 706. Dette ga et

maksimalt magasinvolum på 582 millioner kubikkmeter. Finnkoisjøen hadde til sammenlikning et magasinvolum på 45 millioner kubikkmeter. Nesjøen ga muligheter for et nytt kraftverk i Tydal. Dette utnytta fallet mellom Nesjøen og Vessingsjøen og ble kalt for Vessingfoss kraftverk. Det ble satt i ordinær drift i slutten av 1971.

Nedalshytta omkring 1950. Den ble revet før Nesjøen skylla over tomta, og materialene ble delvis brukt til bygging av skihytte ved Rødalstjønna nord for Østby.